

Hoe gewelddadig is brandstichting?

Juridische versus gedragskundige gevaarskwalificatie

Lydia Dalhuisen en Frans Koenraadt¹

In deze bijdrage staat de vraag centraal in hoeverre brandstichting beschouwd kan worden als een geweldsdelict dat gevaar oplevert voor de samenleving. Bij de beantwoording van deze vraag wordt zowel vanuit juridisch als gedragskundig perspectief ingegaan op de (mate van) gewelddadigheid en gevaarlijkheid van het delict brandstichting. Daarnaast wordt kort ingegaan op de prevalentie, het belang van het gedragskundig perspectief en de relevantie van tbs voor dit delict.

Om een tbs-maatregel te verlengen, is vereist dat deze maatregel is opgelegd ter zake van een misdrijf dat gericht is tegen of gevaar veroorzaakt voor de onaantastbaarheid van het lichaam van een of meer personen, het moet gaan om een zogenoemd geweldsdelict (art. 38e lid 1 Sr). Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens heeft in een recent arrest geoordeeld dat de opleggingsrechter hier een oordeel over geveld moet hebben, om te voldoen aan de voorzienbaarheid die een inbreuk op art. 5 EVRM vereist.² Uit de daarop volgende richtinggevende beslissing van de Penitentiaire Kamer van het Gerechtshof Arnhem, volgt dat de maatregel niet zonder meer gemaximeerd is indien blijkens de bewezenverklaring, de kwalificatie en de oplegging van de straf en/of maatregel, in onderling verband en samenhang bezien, door een ieder zonder meer als evident kan worden vastgesteld dat sprake is van een geweldsdelict (het evidentie criterium).³ In deze uitspraak werd de verlenging van de tbs-maatregel echter afgewezen, omdat volgens het Hof enkel door interpretatie, waarvoor in de verlengingsprocedure geen plaats is, beoordeeld kon worden of sprake is van een geweldsdelict. Hierop is door de advocaat-generaal bij de Hoge Raad beroep in cassatie ingesteld.⁴ De Hoge Raad stelt voorop

dat het de opleggingsrechter is die oordeelt dat de door hem opgelegde terbeschikkingstelling wel of niet is gemaximeerd. Indien dit is vastgelegd in de motivering kan de verlengingsrechter dit eenvoudig vaststellen. Het is echter ook mogelijk dit af te leiden 'uit de – al dan niet in onderling verband en samenhang gelezen – overige inhoud van de einduitspraak van de opleggingsrechter, zoals bewezenverklaring, bewijsmiddelen, (...). Als op grond daarvan evident is dat sprake is van een geweldsmisdrijf, kan in elk geval niet worden gezegd dat de mogelijkheid van verlenging van de maatregel na vier jaren voor de terbeschikkinggestelde niet voorzienbaar was'.⁵ De verlengingsrechter kan het oordeel dat sprake was van een geweldsmisdrijf besloten achten in de einduitspraak van de opleggingsrechter, aldus de Hoge Raad. Uit deze uitspraak volgt dat de speelruimte voor de verlengingsrechter aanzienlijk is verbreed en zodoende ook het evidentie criterium.

In het recent gepubliceerde onderzoeksrapport van de Taskforce TBS krijgt het delict brandstichting (art. 157 Sr) bij de invulling van het evidentie criterium (zoals opgevat door het Hof) bijzondere aandacht.⁶ Er wordt onderscheid

Uit deze uitspraak volgt dat de speelruimte voor de verlengingsrechter aanzienlijk is verbreed en zodoende ook het evidentie criterium

Auteurs

1. Mr. drs. L. Dalhuisen is jurist en psycholoog, als onderzoeker werkzaam aan het Willem Pompe Instituut van de Universiteit Utrecht en aan de FPK Assen. Prof. dr. F. Koenraadt is hoogleraar forensische psychiatrie en psychologie aan de UU en tevens verbonden aan het Pieter Baan Centrum (NIFP) en de FPK Assen. De auteurs danken mr. dr. Jos van Mulbregt en de redactie van het *NJB* voor hun commentaar op een eerdere versie van deze tekst.

Noten

2. EHRM 31 juli 2012, nr. 21203/10 (*Van der Velden vs. Nederland*).
3. Hof Arnhem 1 oktober 2012, *LJN* BX8788.
4. HR 12 februari 2013, *LJN* BY8434.
5. HR 12 februari 2013, *LJN* BY8434, r.o. 4.4.
6. Onderzoeksrapport Taskforce TBS 2012, Den Haag: 2012, gepubliceerd op 30 januari 2013.

gemaakt naar brandstichting met gevaar voor goederen (gemaximeerde tbs) en brandstichting met gevaar voor personen (evident sprake van een geweldsdelict). Dit roept vanuit gedragskundig oogpunt vragen op met betrekking tot de kwalificatie van brandstichting als geweldsdelict in samenhang met het voornaamste doel van een tbs-maatregel, namelijk bescherming van de samenleving. De juridische gevaarskwalificatie hoeft namelijk niet altijd overeen te stemmen met de gedragskundige beoordeling van de gevaarlijkheid. In deze bijdrage staat de vraag centraal in hoeverre brandstichting beschouwd kan worden als een geweldsdelict dat gevaar oplevert voor de samenleving. Bij de beantwoording van deze vraag zullen we zowel vanuit juridisch als gedragskundig perspectief ingaan op de (mate van) gewelddadigheid en gevaarlijkheid van het delict brandstichting. Daarnaast wordt kort ingegaan op de prevalentie, het belang van het gedragskundig perspectief en de relevantie van tbs voor dit delict.

Het delict brandstichting vanuit juridisch perspectief

In het Wetboek van Strafrecht zijn verschillende handelingen die betrekking hebben op brand en brandstichting strafbaar gesteld in onderscheiden juridische kwalificaties (zie tabel 1).

Artikel 157 Sr	Opzettelijke brandstichting
Artikel 158 Sr	Door schuld een brand veroorzaken
Artikel 159 Sr	Verhinderen of belemmeren van het blussen van een brand
Artikel 285 Sr	Bedreiging met brandstichting
Artikel 328 Sr	Brandstichting met het oogmerk verzekeringsbedrog te plegen
Artikel 428 Sr	Zonder verlof onroerende zaken verbranden
Artikel 429 Sr	Door handelen risico op brandgevaar

Tabel 1: Juridische kwalificaties van brandstichting

Van de verschillende delicten, gerelateerd aan brandstichting, gaat het in deze bijdrage om art. 157 (opzettelijke brandstichting met gevaar voor goederen en/of personen). Het gaat hierbij om een misdrijf dat de algemene veiligheid bedreigt en waarvan de dader onmogelijk vooraf de omvang van de gevolgen van zijn handelen kan inschatten.⁷ Belangrijk criterium hierbij is dat gevaar voor personen of goederen te duchten moet zijn geweest. Dit betekent dat het gevaar ten tijde van de brandstichting naar algemene ervaringsregels, dus objectief gezien, voorzienbaar moet zijn geweest.⁸ Als dit gevaar voor personen of

goederen ontbreekt, valt de handeling onder het delict vernieling (art. 350 Sr). Brandstichting kan dus juridisch verschillend gekwalificeerd worden, afhankelijk van de handeling, de intentie en de mate van schuld. Indien sprake is van opzettelijke brandstichting met gevaar voor personen, valt het delict brandstichting binnen de definitie van art. 38e lid 1 Sr. Er is dan immers sprake van 'een misdrijf dat gericht is tegen of gevaar veroorzaakt voor de onaantastbaarheid van het lichaam van een of meer personen'. Is enkel gevaar voor goederen te duchten, dan gaat deze definitie niet op en is de tbs gemaximeerd. Vanuit juridisch oogpunt is brandstichting met gevaar voor personen dus gevaarlijker dan brandstichting met gevaar voor goederen. Dit lijkt in eerste instantie ook plausibel. Wij zullen echter laten zien dat deze juridische werkelijkheid niet altijd strookt met de gedragskundige realiteit.

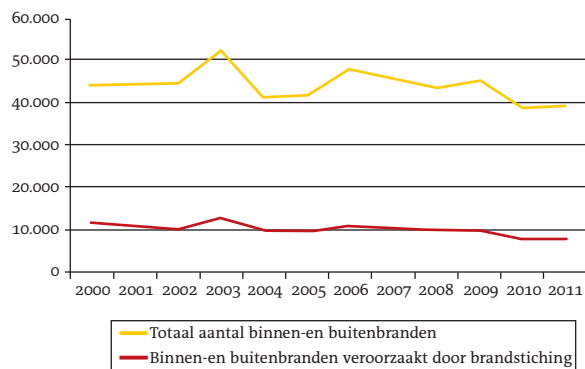
Gedragskundige visie op het delict brandstichting

Waar de juridische kwalificatie van brandstichting geen problemen oplevert, blijken empirische gedragskundige onderzoeken niet eenduidig in de manier waarop het delict brandstichting geoperationaliseerd wordt. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat brandstichting een moeilijk te plaatsten delict is. In veel onderzoeken wordt brandstichting bestempeld als een agressief delict, of geschaard onder de geweldsdelicten.⁹ Daarnaast wordt brandstichting in veel onderzoeken gezien als een vorm van vernieling of vandalisme.¹⁰ Ook in de gedragskundige praktijk lijkt brandstichting als geweldsdelict te worden beschouwd. Zo wordt bij het beoordelen van de gevaarlijkheid frequent gebruik gemaakt van verschillende risicotaxatie-instrumenten die zijn ontwikkeld om gewelddadige recidive in te schatten, zoals de HKT-30 en de HCR-20. Hoewel deze classificatie van brandstichting als een geweldsdelict overeenstemt met de juridische kwalificatie, is deze nadruk op agressie opmerkelijk wanneer gekeken wordt naar de karakteristieken van brandstichting. Het is naar zijn aard juist een delict waarin de dader de confrontatie schuwt en het delict heimelijk kan uitvoeren.¹¹ Hoewel er wel gevaar voor personen of goederen te voorzien moet zijn, is dit vanuit gedragskundig oogpunt toch wat anders dan directe interpersoonlijke agressie. Sommige onderzoekers zien brandstichting dan ook vooral als een delict zonder geweld.¹² In andere onderzoeken wordt brandstichting als een aparte (delict)categorie opgevat, zelfs als andere delicten wel zijn

geclusterd.¹³ Ten slotte zijn er onderzoeken waarbij brandstichting samengenomen wordt met andere delicten, vaak in een categorie 'overig'. Deze andere delicten lopen sterk uiteen, zoals belediging, graffiti, doorrijden na een verkeersoverval, joyriding en zelfs paradoxaal, zoals het vergiftigen van het drinkwater.¹⁴ De (mate van) gewelddadigheid bij brandstichting vanuit de gedragskunde bezien, is dus niet zo vastomlijnd als de juridische kwalificatie voorstelt.

Het vóórkomen van brandstichting

In het jaar 2011 zijn er in Nederland 40 786 branden geregistreerd.¹⁵ Hierbij ging het om 24 692 buitenbranden, 14 341 binnenbranden en 1753 schoorsteenbranden. Brandstichting speelt hierbij een belangrijke rol. Het aantal binnenbranden in 2011 met brandstichting als oorzaak is 1 077 (7,5%). Bij de buitenbranden gaat het om 6 855 branden waarbij brandstichting de oorzaak is (27,8%). Van de 39 033 binnen- en buitenbranden in 2011, werden 7932 branden veroorzaakt door brandstichting (20,3%). In figuur 1 wordt een jaarlijks overzicht gegeven van de binnen- en buitenbranden en de binnen- en buitenbranden veroorzaakt door brandstichting in de periode 2000 tot en met 2011.

Bron: CBS 'Brandweerstatistiek 2000-2011'.

Figuur 1: Het totale aantal binnen- en buitenbranden en het aandeel van brandstichting daarin.

Gedragskundig onderzoek naar de dader

Brandstichting is een delict dat vaak vragen oproept over de psychische gesteldheid van de dader. Uit onderzoek blijkt dat brandstichting, naast zedendelicten en moord met voorbedachte rade, een delict is waarbij relatief vaak

7. Aantekening 1 op Titel VII (suppl. 97, juni 1998) in: T.J. Noyon, G.E. Langemeijer, J. Remmelink, J.W. Fokkens & A.J. Machielse (red.), *Het wetboek van strafrecht*, Deventer: Kluwer (losbl.).

8. HR 17 februari 2009, L/JN BG1653, NJ 2009, 120.

9. Bijvoorbeeld K. Goethals, *Diagnostic comorbidity and circumstantial risks in psychotic offenders: an exploratory study* (diss.), Enschede: PrintPartners Ipskamp (2008); A.M. van der Laan, P.P.J. Groen & S. Bogaerts, *Feiten die tellen. Een overzicht van geregistreerde feiten met een strafreid-*

ging van acht jaar of meer gepleegd door 12 tot en met 17 jarigen in de periode 1998-2003, Den Haag: WODC 2008.

10. S.N. Kalidien & N.E. de Heer-de Lange, *Criminaliteit en rechtshandhaving 2010*, Den Haag: WODC 2011; J. Snippe, H. Naayer & B. Bieleman, *Hektor in 2005. Evaluatie aanpak drugoverlast in Venlo*, Den Haag: WODC 2006.

11. F. Koenraadt, L. Dalhuisen & H. Nijman, 'Pyromanie' in: I.H.A. Franken, P. Muris & D. Denys (eds.), *Basisboek Psychopathologie*. Utrecht: De Tijdstroom 2012, p. 695-708.

12. S.M.J.J. Hamerlynck et al., *Agressie en psychische stoornissen bij meisjes in justitiële jeugdinrichtingen*, Den Haag: WODC 2006.

13. W.J. Canton, *Gerapporteerd ... en dan? Een onderzoek naar risicotaxatie, behandeling en recidieven bij personen over wie pro Justitia is gerapporteerd* (diss.), Breda: Twintype 2004; A. Slotboom, T.M.L. Wong, C. Swier & T.C. van der Broek, *Delinquente meisjes. Achtergronden, risicofactoren en interventies*, Den Haag: WODC 2011.

14. Respectievelijk A. Addink, L. Lekkerkerker & K. Vermeij, *Dertig jongeren met een*

PIJ. Cohortstudie naar het voortraject, de tenuitvoerlegging en het natraject van de PIJ-maatregel, Den Haag: WODC 2010; W. van der Heide, *Criminaliteit en rechtshandhaving 2001*, Den Haag: WODC 2003; M. Kruissink & C. Verwers, *Jeugdreclassering in de praktijk*, Den Haag: WODC 2002; W.F.J.M. van Kordelaar, *Beslissingsondersteuning onderzoek geestvermogens in het strafrecht voor volwassenen* (diss. UvT), Deventer: Kluwer 2002.

15. Brandweerstatistiek CBS, 2011.

een pro Justitia onderzoek geïndiceerd is.¹⁶ Hierbij gaat het om zowel klinisch als ambulante gedragskundig onderzoek.¹⁷ Die verschillende gedragskundige pro Justitia onderzoeken wijzen veelvuldig psychische stoornissen aan.¹⁸ De meest voorkomende psychische problematiek bij ambulante onderzochte brandstichters is het gebruik van cannabis en alcohol, cluster B persoonlijkheidsstoornissen (antisociale, borderline, theatrale en narcistische persoonlijkheidsstoornissen) en persoonlijkheidsstoornissen niet anderszins omschreven (zie tabel 2). De diagnose pyromanie ontbreekt in de tabel.¹⁹ Hoewel in de media gesuggereerd wordt dat in gevallen van meervoudige brandstichting sprake is van pyromanie, blijkt uit onderzoek dat dit meestal niet zo is.²⁰

	Totaal volwassenen	Totaal jeugdigen
Psychotische ziektebeelden	173	3
Stemmingsstoornissen	161	13
Cannabis- en alcoholgebruik	462	80
Poly druggebruik	218	29
Ontwikkelingsstoornis	46	51
ADHD	42	44
Gedragsstoornis	38	127
Zwakbegaafdheid	65	65
Zwakzinnigheid	18	18
Organische ziektebeelden	20	-
Parafilieën	4	-
Cluster A persoonlijkheidsstoornis	18	3
Cluster B persoonlijkheidsstoornis	285	3
Cluster C persoonlijkheidsstoornis	47	2
Persoonlijkheidsstoornis NAO	285	7
Zich ontwikkelende persoonlijkheidsstoornis	5	79

Bron: Van Kordelaar (2008)

Tabel 2: Totaal aantal psychische stoornissen van volwassenen en jeugdigen verdacht van brandstichting die in 2004 tot en met 2006 ambulante pro Justitia zijn onderzocht

Brandstichting en tbs

Brandstichting kan worden beschouwd als een delict met een bovengemiddelde kans op tbs-oplegging.²¹ Onderzoek naar geanonimiseerde gegevens uit het Justitieel Documentatiesysteem toont aan dat in de periode 1997 tot en met 2009 in 5,5% van de gevallen van brandstichting tbs werd opgelegd. Dit percentage is vergelijkbaar met het percentage van tbs-opleggingen bij levensdelicten (5,7%). Bij andere

delicten is dit percentage een stuk lager, zie tabel 3.

Brandstichters lijken bovendien in bepaalde klinieken een groter deel uit te maken van de tbs-populatie dan deze 5,5% opleggingen doet vermoeden. Onderzoek naar patiënten die in 2007 onder de verantwoordelijkheid van tbs-kliniek Oldenkotte vielen, toont aan dat ruim 10% van de onderzochte mannelijke patiënten tbs is opgelegd vanwege brandstichting, terwijl dit bij vrouwen in bijna één op de drie zaken het geval was.²² In de Van der Hoevenkliniek is brandstichting het indexdelict bij zeven procent van 60 patiënten die in 2001 onderwerp waren van onderzoek naar risico-taxatie.²³ In een gewogen steekproef van 180 ter beschikking gestelden (exclusief longstaypatiënten en illegalen) die na 1 februari 2000 in de dertien tbs-klinieken waren opgenomen, is brandstichting in twaalf zaken het indexdelict (6,7%).²⁴ Uit onderzoek naar de tbs-populatie in de periode 1995 tot 2000 blijkt dat ongeveer tien procent van de ter beschikking gestelden zich (mede) schuldig heeft gemaakt aan brandstichting.²⁵ Ook recent onderzoek naar tbs-delicten van 2006 tot en met 2010 laat een brandstichtingscomponent zien van gemiddeld 11 procent.²⁶

De verblijfsduur in de tbs neemt toe.²⁷ Voor brandstichters lijkt deze toename in tijdsduur echter minder sterk. Uit onderzoek van Brand en collega's naar de verblijfsduur van ter beschikking gestelden in de jaren 1981 tot en met 1994 blijkt dat brandstichters een kortere verblijfsduur kenden dan niet brandstichters, namelijk 4,8 jaar versus 5,7 jaar.²⁸ Daar komt bij dat het percentage brandstichters in longstay-afdelingen beduidend lager ligt dan in de reguliere tbs-afdelingen.²⁹ Uit onderzoek blijkt dat brandstichters profiteren van de behandeling in de kliniek, zowel op het gebied van psychopathologie als dat van persoonlijkheidspathologie.³⁰ Aan het eind van een tbs-behandeling bestaat meestal de mogelijkheid van verlof, wat de gelegenheid biedt om te oefenen met het verblijf buiten een kliniek. Uit het jaarverslag van 2008 van het Adviescollege verloftoetsing tbs blijkt dat de meerderheid van de brandstichters op verlof gaat (67,7%), maar dat het begeleid verlof wel later begint in vergelijking met andere typen delictplegers.³¹

Gedragskundige kanttekeningen bij de juridische gevaarskwalificatie

Het hierboven beschreven feit dat brandstichters veelvuldig pro Justitia onderzocht worden en het gegeven dat er in die gevallen vaak sprake is psychische problematiek, toont het belang van het bespreken van de gedragskundige visie met betrekking tot brandstichting. De gedragskundige die zich buigt over de vraag naar de gevaarlijk-

	N	aantal tbs-opleggingen	percentage tbs-opleggingen
Levensdelicten	16.179	927	5,7
Brandstichting	5.215	286	5,5
Seksuele geweldsdelicten	9.484	415	4,4
Seksuele delicten met kinderen als slachtoffer	2.733	51	1,9
Vermogensdelicten met een ernstige geweldscomponent	1.961	29	1,5
Ernstige geweldsdelicten	8.702	108	1,2

Bron: Van Dijk & Brouwers (2011)

Tabel 3: Tbs-opleggingen in de periode 1997-2009 bij delicten met een bovengemiddelde kans op tbs

Daders van brandstichting met gevaar voor personen zijn vanuit gedragskundig oogpunt niet altijd gevaarlijker dan daders van brandstichting met gevaar voor goederen en vice versa

heid van een onderzochte, zal zich hierbij richten op het gevaar voor recidive, agressieve neigingen en niet onbelangrijk het motief van de brandstichter. Deze noties van gevaarlijkheid zijn in het licht van het doel van de tbs-maatregel, bescherming van de maatschappij, erg belangrijk maar wezenlijk anders dan de juridische visie op de gevaarlijkheid van het delict. Vanuit het daadstrafrecht wordt gekeken naar het gepleegde *feit* om te bepalen of en zo ja in hoeverre er sprake is van juridische gevaarlijkheid. Dit is wezenlijk anders dan de gedragskundige visie, die zich richt op de (toekomstige) gevaarlijkheid van de *dader*. Dat brandstichting met gevaar voor personen valt binnen de definitie van art. 38e lid 1 Sr en derhalve voldoet aan het evidentie criterium, lijkt ons duidelijk. Deze juridische constructie strookt echter niet altijd met de empirische realiteit. Vanuit gedragskundige optiek is het goed mogelijk dat een dader van brandstichting met

gevaar voor goederen gezien kan worden als een 'tikkende tijdbom', met een gevaarlijk motief en een hoog risico op herhaling van een soortgelijk delict, en waarbij het goed mogelijk is dat er in dat geval wél gevaar voor personen te duchten is. Daar staat tegenover de mogelijkheid dat een dader van brandstichting met gevaar voor personen uit onnadenkendheid eenmalig de fout is ingegaan en waarbij het risico op recidive als zeer klein wordt geschat. Met andere woorden, daders van brandstichting met gevaar voor personen zijn vanuit gedragskundig oogpunt niet altijd gevaarlijker dan daders van brandstichting met gevaar voor goederen en vice versa. De juridische kwalificatie is dus niet altijd in overeenstemming met de gedragskundige gevaarlijkheid van een dader voor de maatschappij. •

16. W.F.J.M. van Kordelaar, *Beslissingsondersteuning onderzoek geestvermogens in het strafrecht voor volwassenen* (diss. UvT), Deventer: Kluwer 2002.

17. Respectievelijk E.M. van der Berg, *Toerekeningsvatbaarheid. Een onderzoek naar de bepaling van de mate van toerekeningsvatbaarheid in het Pieter Baan Centrum*, Utrecht: Pieter Baan Centrum Interne Publicatierieks 12. 2004; W.J. Canton, *Gerapporteerd ... en dan? Een onderzoek naar risicotaxatie, behandeling en recidieven bij personen over wie pro Justitia is gerapporteerd* (diss.), Breda: Twintype 2004.

18. W.F. van Kordelaar, 'Supplement: toornis en delict in cijfers', in: B.A. Blansjaar, M.M. Beukers & W.F. van Kordelaar (red.), *Stoornis en delict: Handboek psychiatrische en psychologische rapportage in strafzaken*, Utrecht: de Tijdstroom 2008, p. 277-333.

19. Pyromanie is een pathologische vorm van brandstichting die in het classificatiesys-

teem van de huidige DSM-IV-TR is ondergebracht bij de stoornissen in de impulsbeheersing. De diagnostische criteria zijn onderverdeeld in criteria ter insluiting en ter uitsluiting. De exclusiecriteria zijn erg stringent. Wanneer bijvoorbeeld sprake is van een antisociale persoonlijkheidsstoornis of indien de brand is gesticht onder invloed van alcohol, is er geen sprake van pyromanie. Zie verder F. Koenraadt, L. Dalhuisen & H. Nijman, 'Pyromanie', in: I.H.A. Franken, P.E.H.M. Muris & D.A.J.P. Denys (red.), *Basisboek Psychopathologie*, Utrecht: De Tijdstroom 2012, p. 696.

20. A.E. Plinsinga, E.J. Colon & S. de Jong, 'Brandstichting is meestal geen pyromanie', *Nederlands Tijdschrift voor geneeskunde* (141) 1996, p. 129-131.

21. E.M.H. van Dijk & M. Brouwers, *Daling opleggingen tbs met dwangverpleging. Ontwikkelingen en achtergronden*, Den Haag: WODC 2011.

22. R. Graat, S. Lammers & G. Bloemsaat, 'Sekseverschillen bij tbs-patiënten. Vrouwen gestoord, mannen gevaarlijker?', *De Psycholoog* 2011-46(9), p. 10-20.

23. V. de Vogel & C. de Ruiter, 'Differences between clinicians and researchers in assessing risk of violence in forensic psychiatric patients', *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 2004-15(1), p. 145-164.

24. Ch. van Nieuwenhuizen et al., *TBS-behandeling geprofileerd. Een gestructureerde casussenanalyse*, Den Haag: WODC 2011.

25. J.L. van Emmerik, *Een beschrijving van de tbs-populatie in de periode 1995-2000*, Den Haag: Ministerie van Justitie 2001.

26. N. van Gemmert & C. van Schijndel, *Forensische zorg in getal*, Den Haag: DJI 2011.

27. N. van Gemmert, *TBS in getal*. Den Haag: DJI 2009.

28. E.F.J.M. Brand, G.J.M. Diks & J.L. van

Emmerik, *De behandelingsduur van groepen TBS-gestelden. Een verkennende studie naar de behandelingsduur van verschillende instroomcohorten en van verschillende categorieën TBS-gestelden*, Utrecht: Dr. F.S. Meijers Instituut, afdeling Monitoring & Research 1998.

29. C.H. de Kogel & C. Verwers, *De longstay-afdeling van Veldzicht*, Den Haag: WODC 2003.

30. P.G.J. Greeven, *De intramurale behandeling van forensische patiënten met een persoonlijkheidsstoornis* (diss. UU), Deventer: Gouda Quint 1997.

31. F. Koenraadt, P. Langbroek, J. Tigchelaar & M. van der Velde, *Het verlot van de ter beschikking gestelde. Het adviescollege Verloftoetsing TBS in de route van aanvraag tot beslissing*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2010 (Pompe reeks 64).